

דוד פלוסר ז"ל על פרנץ קפקא

מתוך שיחה של ד"ר נתן אופק עם פרופ' דוד פלוסר בשנת 1986. השיחה במלואה היא פרק בספרו של נתן אופק 'שיחות על קפקא ועוד' הרואה אור בימים אלו בהוצאת 'צבעונים'. בחלק השיחה המובא כאן הושמטו הערות השוליים.

קפקא ופראג

נולדתי בווינה בשנת 1917. מגיל צעיר גדלתי בפראג ולמדתי באוניברסיטת פראג. החיים בפראג היו שונים אז מהחיים בזמן שחיה בה משפחתו של קפקא. עד גיל ארבע דיברתי צ'כית ולא ידעתי גרמנית. הרגשתי צ'כי. סבא שלי מצד אימא שלח את הילדים שלו גם לבית-ספר צ'כי וגם לבית-ספר גרמני כדי שילמדו את שתי השפות.

פרנץ קפקא מת כשהייתי בן שבע. הייתי קשור בו גם דרך דודי וגם דרך משפחתו של קפקא. אומרים שסבא שלי – אבא של אבי – עבד אצל אותו אבא נורא של קפקא. ואני הכרתי את משפחתו של קפקא. אבל קודם נדבר על פראג, על המצב המיוחד שכל כך יפה תיאר אותו הרצל. הבעיה של היהודים בפראג הייתה מיוחדת במינה. היום יש לפראג כוח משיכה מיוחד, בין השאר בגלל קפקא ואביו הפראגאי ובגלל האשק וקונדרה ועוד סופרים ואמנים. כמובן, מאז ומעולם הייתה פראג עיר מושכת מיוחדת במינה – גם בימי קפקא וגם היום, זמן רב לאחר מותו. ואולם, אני חושש שבגלל הפרסום הרב והיחס השטחי אליה היא עלולה לאבד את הייחוד המיסטי שלה לטובת מיסטיפיקציה יתרה. כך קרה לפריז. גם ההילה שזכתה לה פריז אינה ההילה האמתית של העיר הגדולה הזאת.

כמובן, הכרתי את האמנים של פראג, את רחובות העיר, את הבית שנוולד בו קפקא ואת הבית שבו חי. הכרתי את אגון ארווין קיש בסוף ימיו. אבל קשה לתאר את החיים התרבותיים המגוונים כל כך בעיר הזאת.

כשקפקא כתב את סיפורו 'סמל העיר' הוא תיאר בו את בניין העיר שלא נבנית בגלל הסכסוך בין הצ'כים לגרמנים. הוא עצמו ידע גם צ'כית וגם גרמנית. קשה לאפיין את המפגש המורכב הזה של שפות, מסורות ואמונות בפראג היהודים בפראג יש להם עבר גדול וחשוב. אביו של קפקא – שדווקא לא היה מפראג, וגם אמו – השתייכו לאותם האנשים ששמעו על הפסל של רבי ליווא בן בצלאל (המהר"ל), עושה הגולם, ואף ראו אותו. הם בקושי ידעו לקרוא אותיות עבריות, ואם ידעו, בוודאי לא היו יכולים להתעמק במשפטים הארוכים של כתבי המהר"ל.

פרופ' דוד פלוסר ז"ל. על הקיר בביתו תמונת סבא-רבא - ד"ר המבורגר, רופאו של הקייזר, וסבתא-רבא - בתדודתו ואשתו של ד"ר המבורגר. צילם רפי קוץ

עד 15. אבי עבד בעיירה הזאת בתור מהנדס. זו הייתה עיירה תרבותית למדי, ושימשה מרכז העלייה לרגל הקתולי הגדול בבוהמיה. לעיר הזאת הגיע פרנץ קפקא, בן דוד של קפקא, כנראה בן של אחד מאחיו של אביו. הוא התגורר שם עם אשתו לוטה, והיו להם שני ילדים: הבן פריץ והבת רנה. היה לו בית-חרושת קטן ליי"ש, והוא היה מייצר תמצית של תפוזים. לנו, הילדים, הוא ואשתו לוטה לא היו סימפטיים במיוחד. הם היו מבקרים אצלנו. לימים קפקא הזה מת מהתקף לב, ואשתו עם שני הילדים נשארו בעיירה. אחר כך, בתקופת היטלר, הבת רנה הכירה מישהו והוא התחתן אתה כדי להציל אותה. כיוון שהיה יהודי אמריקני, היה יכול לנסוע אתה לאמריקה. אבל רנה חלתה באנגינה או בשפעת ונפטרה. והאיש נסע ולקח אתו לארצות-הברית את לוטה האלמנה. אני זוכר שהוריי כעסו מאוד. אף שהוא הציל אותה הם ראו את נסיעתם בעין לא יפה, כי היא עזבה את בנה פריץ. לפריץ הייתה חברה גויה, ובגלל החברה הגויה הוא נשאר שם ולימים מת במחנה השמדה כשביקרתי את הוריי בפראג, פעם כאזרח מנדטורי בשנת 1947 ופעם כאזרח ישראלי בשנת 1950, יצא לי לראות את לוטה. היא לא הייתה מרוצה שבכל העולם תמיד הזכירו את קפקא הסופר אבל אותה לא הזכירו כאשת בן-דודו.

הייתי בידדות עם שמואל הוגו ברגמן. בשנת 1901 ברגמן לימד את אבי עברית, ואמנם אבי ידע קצת עברית בהגיעו ארצה. אם ידע עברית מהלימודים בבית הספר או מהלימודים עם שמואל הוגו ברגמן, זאת איני יודע בוודאות. והנה כשהכרתי את אשתי התברר לי שהיא בת-דודה של אשתו של הוגו ברגמן. בחתונתנו נתברר שבאותה העיירה שבה חי הבן-דוד של קפקא, פרנץ קפקא, נהג ברגמן לבלות את חופשותיו, כי סבא וסבתא שלו גרו ליד העיירה הזאת. וכך נתברר שאנחנו קרובים גם מן המקור הגאוגרפי. כשהכרתי את ברגמן לא ידעתי שאהיה קשור אליו דרך אשתי. את המשפחה שלו מצד האם הכרתי היטב.

פליקס ולטש היה ידידי. הוא כתב דברים מעניינים על קפקא והיה אדם בעל הומור. פעם פגשתי אותו ברחוב עזה מחפש כתובת. שאלתי: "מה אתה עושה?" והוא אמר לי: "זה כמו אצל קפקא. חיפשתי מספר של בית ולא יכולתי למצוא אותו. הסתובבתי בכל מיני רחובות עד שלבסוף מצאתי." זאת אומרת, אותו המומחה של קפקא שהכיר את קפקא ואת כל הפירושים האלגוריים שלו, חזר להבנה הראשונית של כתבי קפקא. בשבילו חיפושים כאלה בלי למצוא את מספר הבית היו חיפושים קפקאיים, ולא איזה מין חכמות כמו שכתב גינטר אנדרס, ולא חכמות אלגוריות כמו שכתב ברוד בצדק ושלא בצדק.

אני צריך לומר שבמה שנוגע לקפקא אחד הדברים הקשים ביותר הוא שלא ליפול בפח של פירושים אלגוריים. יש פירושים אידיויטיים ולא נכונים כשמחטטים בביוגרפיה ורוצים להסביר כל דבר כרמז למשהו ביוגרפי.

הפרשנות על פי "דחיפה החיצונית"

בהיותי אדם העוסק בכל מיני ספרויות מעניין אותי איזו דחיפה חיצונית גורמת אצל קפקא לפיתוח שלם. כמו שבחלומות בלילה יש שרידים של היום כך אצל קפקא פעמים רבות הסיפור מתחיל מתוך דחיפה חיצונית. כמובן, אותה דחיפה חיצונית עוברת דרך כמה מוטיבים, וחלות בה טרנספורמציות. זאת אומרת, יש אצל קפקא דפורמציה יצירתית, ומעניין לחפש את הדחיפות החיצוניות שגורמות שהיצירה תעבור תהליכי עיצוב, תהליכים שעושים אותה מעניינת

אפילו אם כבר ידעו קצת עברית, כמו שקפקא ידע, לא יכלו באמת להכיר את הקשר עם העבר היהודי הגדול של העיר פראג, שהרי בדרך כלל אנשים לא יכולים לעשות טרנספוזיציה של התודעה לתקופות הקדומות יותר שמתוכן צמחו המסורת העשירה והאמונה העמוקה. קפקא גר זמן מה ברחוב של האלכימיסטים, רחוב מתקופת המהר"ל והקיסר אדולף השני. רחוב זה ורחובות אחרים והיצירה התרבותית של פראג הם דברים מופלאים, אפילו בלי קשר ליהודים.

רק משפחות יהודיות מעטות בפראג שמרו על כשרות. לקפקא היה קושי עם היהדות החיצונית הזאת, אנשים שלכל היותר צמו לפעמים ביום הכיפורים. על היהדות הם ידעו ממקור שני ושלישי.

וקפקא רצה דווקא להתעמק יותר ביהדות, וגם עשה זאת. מה הייתה אפוא התודעה היהודית של יהודי פראג? כשכתבתי ב'מולד' על פראג, הגעתי למסקנה שאצל יהודי פראג קרה דבר רגיל מאוד בהיסטוריה של האנושות. אוסולד שפנגלר קורא לו 'פסידומורפוז'ה'. במאמרי כתבתי שלפני שנתעוררה הלאומיות הצ'כית-הגרמנית הייתה תודעה עתיקת יומין ומושרשת של השתייכות לכתר הצ'כי, לבוהמיה ולמורביה, לאותה הקבוצה שהיו בה מלכים גדולים. אמנם היו סכסוכים בין הצ'כים לגרמנים, אבל בימי גתה, בהתחלת המאה ה-19, האנשים למדו גרמנית וצ'כית והרגישו גאים שהם באים מבוהמיה או ממורביה, ולאנשים האלה קראו "בוהמיסטים". ומה קרה אחר כך? אחרי שהתפרקה החבילה, עוד לפני מלחמת העולם השנייה, בסוף המאה ה-19 והתחלת המאה ה-20, אנשי פראג נעשו צ'כים, הצ'כים נעשו צ'כים, הגרמנים נעשו גרמנים, ונעלמו הבוהמיסטים. הבוהמיסטים היחידים שנשארו הם היום שרידי האצולה, ובימי הקומוניסטים עזבו את הארץ כל הלובקוביצים והשוורצנברגים והיהודים.

היהודים שהיו דוברי גרמנית כלשון אם הם שנשארו בפראג. אלה היו הבוהמיסטים היהודים האחרונים. והם התחילו לראות את מקורם בתור יהודים. לכן אני קורא לזה פסידומורפוז'ה. לכן האדם שבא מבוהמיה לא יאמר שהוא יהודי. הוא יאמר שהוא יהודי מפראג, יהודי מבוהמיה. וזו התודעה שלו. זה דבר מיוחד. הוא נשאר שריד והתחיל לפרוח בלי לעסוק בעניינים יהודיים עיסוק ממש. הוא היה צריך לרכוש את התרבות הגרמנית בדרך כלשהי. למשל, מקס ברוד, שהכרתי אותו בפראג ובעיקר הכרתי אותו אחר כך כאן, אמנם למד עברית, אבל עד סוף ימיו כתב את הרצאותיו בעברית באותיות לטיניות. עם זה כתב את הספר הגדול 'יהדות, נצרות ואלילות' בגרמנית, ובוודאי הוא לא ידע די עברית כדי לרדת למקורות היהדות. אומר שפסידומורפוז'ה היא מחלה כללית של היהודים. גם לפני שהעברית הפכה לשפה מדוברת היו יהודים רבים שכתבו עברית. הם לא היו יהודים פראגיים אלא יהודים גרמנים וצרפתים ואיטלקים שפתאום הרגישו את יהדותם. השאלה היא באיזו מידה גם אצלם זו פסידומורפוז'ה. ובוודאי לא ברור שהיהודים הפראגיים – שהחזיקו את התאטרון הגרמני – יכלו אחרי ההתפתחויות האנטישמיות בחוגים הגרמנים, הרבה לפני היטלר, להוסיף להרגיש הזדהות מלאה עם השפה והתרבות הגרמנית, שבכל זאת העריצו.

בתוך הסביבה הזאת חי קפקא. בילדותי שמעתי עליו, ובנעוריי כבר קראתי את כל מה שהוציא לאור. הכרתי את המשפחה שלו – לא את משפחתו הקרובה. בן דוד של קפקא חי בפריוזה, עיירה של שנים-עשר אלף תושבים לא הרחק מפראג. אני הכרתי אותו מגיל 5

אנדרטת הזיכרון שעל שפת הנהר ולטבה הוקמה עוד במאה ה־19. בשנת 1918 או 1919 הרחיקו את פסלו של הקיסר פרנץ, שהיה במרכז המצבה ושלכבודו הקימו אותה, כי אחרי המהפכה בפראג סילקו דברים שהזכירו את התקופה האוסטרית-הונגרית. את התמונות האלה של האנדרטה צילם בשבילי יהודי אמריקני. אני יודע בדיוק איפה נמצאת האנדרטה. היא נבנתה בסגנון נאו־גותי, עם שפיצים מסביב, ועד היום נשאר שם כל מיני מייצגים של מדעים ובעלי מלאכה.

כפי שרואים בתמונות, כל הקבוצה עמדה מסביב, ובמקום גבוה יותר באמצע עמד הקיסר פרנץ, הקיסר שהיה בימי נפולאון, אבי אשתו השנייה של נפולאון. כל האנדרטה הזאת הייתה כעין קריאת התפעלות נאו־גותית שבאה לידי ביטוי בהצבת הקיסר פרנץ במקום הגבוה שבו עמד. אחרי מלחמת העולם הראשונה הורידו את הקיסר פרנץ. גם את פסלו של רדצקי המצביא האוסטרי סילקו מאחת הכיכרות בפראג. לימים מצאו אותו באיזה מוזאון.

תמיד כשעברתי על יד המבנה המוזר הזה הוא נראה לי כמו קריאת התפעלות של בעלי המלאכה ממקום שאין רואים בו דבר [מהזווית שבה בעלי המלאכה האלה משקיפים לעבר המרכז אין הם רואים כלל את הקיסר]. זה נראה לי נורא.

קפקא כתב על האירוע של סילוק הקיסר ועשה ממנו טרנספורמציה. יש בו הרבה מן החוויה של קפקא עצמו, לאו דווקא מן החוויה שלו כיהודי, ואפשר לראות בזה ביטוי לאירוע לא אישי אלא כללי. כמובן, איזה מרקסיסט וולגרי היה יכול לומר שהמעשה

ומרתקת. דבר אחר לגמרי הוא לחפש כל מיני תסביכים שהיו לו או לא היו לו. לפעמים קשה לדעת מהי אותה דחיפה חיצונית. אם הוא מתחיל לספר על מישהו שהצליח באולימפיאדה באנטוורפן – 'השחיין הגדול' – והשיג שיא בשחייה אף שהוא לא יודע לשחות, הסיפור מסתבך. ולצערנו, אחרי סיומו אין אנו מבינים את הסיפור, ואז מעניין לבדוק מהי הדחיפה החיצונית. אני עדיין לא הצלחתי לברר מה ידע קפקא על האולימפיאדה באנטוורפן. ייתכן שמה שידע הוא שגרים לו להתחיל בדפורמציה היוצרת החידתית המאפיינת את הסיפור. אנחנו מבינים שהאיש אינו יודע לשחות, והוא מנסה לומר לאנשים שאינו יודע לשחות, ואף על פי כן הצליח לשבור את השיא בשחייה. דבר אחר לגמרי קורה בסיפור של רבי נחמן 'שבעת הקבצנים', שמרבים להשוותו לסיפורי קפקא. למרות אופיו הפתלתול יש בו כיוון שמתברר במהלך הקריאה. אבל מי יודע לאן השוואות אלו יכולות להביא. עכשיו אני מבקש לחדש חידוש קטן באפוריזם שכבר תורגם וכבר דיברתי עליו. האפוריזם נמצא ב'הוא', רשימות משנת 1920.

פעם נמנה עם קבוצה ענקית. סביב למרכז מוגבה כלשהו ניצבו בסדר מחושב סמלי מעמד הלוחמים, האמנויות, המדעים, המלאכות. אחד מני אותם רבים היה הוא. בינתיים נתפרדה החבילה זה כבר, או מכל מקום הוא נטשה, ועכשיו הוא עושה את דרכו בחיים בגפו. אפילו משלח ידו הישן אין עמו עוד, ולא עוד אלא ששכח לגמרי מה ייצג אז. דווקא מן השכחה הזאת צומחת מעין עצבות, חוסר ביטחון, חוסר מנוחה, איזו כמיהה לימים עברו, המעכירה את פני ההווה. ואף על פי כן יש בכמיהה זו משום יסוד חשוב של כוח החיים עצמו.

אלא שהוא לא יכול להגיע לתקווה. למשל בסיפור 'הודעה מן הקיסר' אי אפשר לדעת אם הקיסר קיים ואם אמנם ההודעה שלו עשויה להגיע.

בעניינים מהסוג הזה היה לי ויכוח עם בובר בקשר לסיפור 'מעשה בחכם ובתם' של רבי נחמן מברסלב, הסיפור הקפקאי ביותר שלו. בובר צדק בעניין זה שיש כאן פורמצייה מקבילה לפורמצייה של פאולוס – אמנם בלי תקווה, אבל זה לא נכון בקשר לקפקא בסוף ימי חייו, כשמצא את דורה דיאמנט. עם דורה דיאמנט הוא מצא מידה של שלוה. אחר כך בחיבוריו האחרונים הוא רואה שחוסר האפשרות להגיע תלויה בקלקול של המין האנושי. זו החשיבות של הסיפור 'חקירותיו של כלב'. הוא מראה בו שהכלבים שהתרכזו כל כך בכלביותם איבדו את האפשרות לראות את הדברים כהווייתם ולראות את אדוניהם. הם אינם יכולים על ידי פירושים מטריאליסטיים להסביר את הדברים בצורה נכונה. זאת אומרת, קפקא תולה את הקולר בבני-אדם דווקא ולא בגורל עיוור ואכזר. הרעיון הזה מופיע גם בסיפור 'זויפניה הזמרת ועם העכברים'. הפרספקטיבה נשתנתה בחיבורים האחרונים, שלא כבסיפורי החיות האלגוריים, למשל בסיפור 'דין וחשבון לאקדמיה'. בסיפור הזה קפקא באמת אלגורי.

יוסל ברגר, 'חקירותיו של כלב'

בסיפור הלא-אלגורי 'חקירותיו של כלב' אנחנו רואים את הטרנספורמצייה. הכלבים עושים מעשים בלתי מובנים לבני-אדם. היום, כשהלכתי לטייל עם הכלבה שלי והיא התחילה פתאום לחפור באדמה, נזכרתי ב'חקירותיו של כלב', בדוגמה המטריאליסטית של הכלבים, הרואים שהאוכל בא מן האדמה דווקא כשהם משתינים בה. הכלב החוקר מבין שהאוכל בא מלמעלה. אבל הכלב החוקר מפסיק לחקור. הכלבים כבר הפסידו את היכולת לראות את מה שבא מלמעלה, לכן הכלב החוקר ניסה לחקור. יש כאן ניגוד בין מה שאומרים ובין המצב האמיתי. ב'זויפניה' קפקא באמת מראה שהתגבר על המצב הפאוליני.

הזה משקף את סוף החברה המלוכנית בימי אוסטר-הונגריה ואת תחילת החברה המודרנית. בוודאי, ברור שיש כאן תמונה מושלמת ויש כאן טרנספורמצייה. בתמונה אפשר לראות את בעלי המלאכה וגם אפשר לראות איפה עמד הקיסר. הוא באמת עמד במרכז. בעצם המעשה של סילוק הפסל של הקיסר פרנץ ממקומו הגבוה במרכז נטלו מן האנדרטה גם את שמו של פרנץ. וקפקא ראה את השינוי. ברגישותו הבחין בעומק המהפך שהתרחש, וזה עורר אצלו עולם שלם של אסוציאציות.

המשבר ביהדות

היהדות חוותה משבר שכמוהו לא ידעה מעולם. הרבנים הנאראורתודוקסים והאורתודוקסים אינם המשך לחברה היהודית המסורתית שהייתה לפני המשבר. יעקב כ"ץ עמד על זה. היהודים בעת החדשה עדיין חיים במשבר שהתחיל כבר בימי גירוש ספרד, לדעתי, ולדעת אחרים בימי האמנציפציה. אבל היהדות נשתנתה בלא הכר. צריך להבין שביהדות שבתוכה גדל קפקא היהודים בקושי הכירו אותיות עבריות. בהתחלה עוד חשב קפקא שהוא אתאיסט (לפי סיפור שסיפר הוגו ברגמן על ויכוח שלו עם קפקא על קיום אלוהים). אני חושב שליהודים היה הרבה רצון להשתלב בתרבות הלא-יהודית, והרצון הזה הוא שהרחיק את היהודים ומוסיף להרחיק אותם ממורשתם התרבותית, אפילו בארץ.

אני זוכר שפעם אני – בעצמי שומר מצוות, ואחי – שלא שומר מצוות, עמדנו לפני אימא, שהייתה בת שמונים, ושוחחנו על התלמוד בצ'כית. אימא היתה משותקת. היא ישבה והקשיבה לנו ופתאום היא שומעת שאנחנו מדברים על התלמוד. "מה, אתם מדברים טובות על התלמוד?" היא שאלה. "הרי למדנו שזה דבר רע!" ב"למדנו" היא התכוונה: אנחנו, היהודים, למדנו.

ולא שהיהודים למדו את זה מאנטישמים, אלא שהיהודים השתחררו מן התלמודים. כשהיו לי שערות ארוכות מדי אמרו לי בבית: "לך לספר כדי שלא תיראה כיהודי פולני." כשנסעתי בפעם הראשונה לישראל אמרו לי ההורים שלא אתחתן עם לא-יהודייה. אבל כשחזרתי בשנת 1950 לישראל אמרו לי לא להתחתן עם יהודייה פולנייה. רציתי לסדר אותם ולהתחתן עם יהודייה מרוקאית, אבל לא הצלחתי.

כשקפקא מרגיש את המצב הזה הוא כותב למילנה: "אני למיטב ידיעתי היותר מערבי מכל היהודים המערביים." בגאונותו הוא מרגיש את המשבר. הוא מתאר את איבוד הזהות. ודווקא הגעגועים אל הזהות הקודמת הם התוכן של האפוריזם על פסלו של הקיסר פרנץ, המבוסס על מאורע מוחשי לגמרי. זאת אומרת, המשבר עבר על כולם, ולאורי זוהר לא יעזור למלמל ולדבר דרך האף – תמיד יהיה אורי זוהר. מה זה יעזור לו? זו לא זהות אלא תחפושת.

סערה גדולה שינתה את העולם, ואנשים הגיעו לכל מיני קצוות. קורצווייל, שסופו היה טרגי, הדגיש יותר מדי את המשבר. ואני חושב שהוא לא צדק, ולא צדק גם בעניין הפאוליניזם שכנראה הוא מייחס לקפקא. פאולוס טוען שאי אפשר להגיע אל אלוהים על ידי מעשים והשתדלויות, אלא הכול תלוי באמונה ובחסד של האלוהים. רק החסד לבדו יכול להושיע את האדם ממצבו המקולקל.

פאולוס אומר שאדם לא יכול להגיע לאלוהים אלא על ידי חסד. בובר גורס שאמנם כך זה אצל קפקא. אלא שאצל קפקא אפילו החסד איננו. העמדה של קפקא אפוא אינה העמדה של התקווה היהודית,